

Medievistika

Jako medievistiku (medievalistiku) označujeme tu část historické vědy, která se zabývá středověkem. Označení pochází z latinského *medium aevum*, střední věk. Jako první jej patrně použil Francesco Petrarca, když hovořil o mezidobí mezi antikou a svou současností. Vedle medievistiky jako vědního podoboru musíme rozlišit i společenský zájem o středověk. Ten vytváří obrazy středověku spojené s určitými hodnotami (jasný x temný středověk, středověk cti, rytířství atd. x středověk pověrečný, tmářský apod.) a v průběhu staletí se proměňuje, od negativního pohledu na středověk v období humanismu a renesance přes jeho vyzdvihování v éře romantismu až po využívání prvků středověku ve fantasy žánru či v počítačových hrách v naší přítomnosti. Takové pojmání minulosti je součástí širšího fenoménu *historismu* a může být od vědecké rekonstrukce minulosti značně odlišné a zkreslující.

Baroko a osvícenství

Počátky odborné medievistiky můžeme hledat již v období baroka. Spory o legendy a životopisy svatých vedly **Jeana Mabillona**, benediktina z remešského opatství sv. Maura, k sepsání základního pojednání o kritice pramenů *De re diplomatica libri VI* (1681), šesti knih o diplomacie, Zde stanovil hlavní zásady kritiky pramene, které vypracoval na pramenech středověkých. V téže době vydávají barokní autoři ve svých dílech četné opisy středověkých písemných památek, narativních (legend a kronik) i diplomatických (především listin). V českém prostředí to byl zejména **Bohuslav Balbín**, jehož díla medievisté stále používají jako určitou náhražku chybějících edic, kromě toho Balbín vydal některé prameny, které se do dnešních dob fyzicky nedochovaly.

S nástupem osvícenství se z historie začíná stávat vědecký obor. Francouzští osvícenci se dívali na středověk s despektem, v ostatních zemích ale jejich postoj nebyl bezvýhradně přijímán a vznikaly první práce o středověku založené na práci s prameny. U nás se na sklonku 18. a počátkem 19. století věnovali středověku především **František Martin Pelcl**, **Gelasius Dobner** a **Josef Dobrovský**. Dobnerův kritický rozbor Hájkovy kroniky položil základ pro výklad českých dějin do konce 12. století, Dobrovského práce stanovily podstatné prvky kritického výkladu pramenů, jak po stránce textové, tak i obsahové. Dobrovský též v řadě analytických příspěvků rozebral některé literární památky českého středověku. V poslední čtvrtině 18. století začal vycházet první pokus o syntézu českých dějin,

Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven od Františka Pubičky, které sice vycházely z pramenů, avšak nedostály kritickým zásadám stanoveným Josefem Dobrovským a byly vskutku jen chronologickým sledem událostí z českých dějin.

Romantismus

Období romantismu (zjednodušeně první polovina 19. století) přineslo vzednutí zájmu o středověk. Důvodů je vícero, důležitou roli bezpochyby hrál zrod moderního nacionalismu a hledání kořenů národní existence, resp. státu, ve středověku. Nacionální motivy stály u počátků řady spolků, které v této době hojně vznikaly po Evropě a z některých se posléze stala respektovaná vědecká pracoviště (**Monumenta Germaniae Historica**). Vznikaly také velké syntézy národních dějin, které přikládaly středověku významné místo v příběhu národa, např. mnohasvazkové Dějiny Francie **Julese Micheleta**.

V českém prostředí sepsal základní syntézu **František Palacký**, a sice *Geschichte von Böhmen* (od 1836), které od roku 1848 vycházely nejprve v české verzi jako *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*. Svě vyprávění dovedl do roku 1526 a stanovil způsob výkladu českých středověkých dějin, který v kolektivním laickém mínění přežívá ještě dnes. Inspiroval se filosofií G. W. F. Hegela a J. G. Herdera a české dějiny pojal jako „stýkání a potýkání“ Čechů s Němci. Oba kulturně jazykové okruhy, germánský i slovanský, měly podle něho své charakteristické hodnoty, Germáni výbojnost a panovačnost, Slované rovnost a mírnost. Ve vzájemném střetání a přebírání prvků druhého okruhu vznikaly nové formy společenského a státního uspořádání, přičemž Palacký nepokrytě považoval Slované za nositele demokracie, kterým patří budoucnost, neboť hodnoty ducha vítězí nad hrubou silou. Palacký výtěžil ohromné množství pramenů, které zpřístupňoval v souběžně vydávaných edicích, ale ve svém výkladu nejstarších slovanských dějin se opřel o rukopisná falza (Rukopis Královédvorský), a v závěru života proto čelil kritice ze strany německých historiků.

Klasický historismus

Konzervativní paralelu k Palackého Dějinám můžeme vidět v *Dějepis hlavního města Prahy* od **Wáclawa Wladiwoje Tomka**. Tomkův konzervativismus ukazuje již podoba jeho jména, oproti Palackého liberálnímu a nacionálnímu pojetí českých dějin podal faktografický výklad zemských dějin na pozadí dějin Prahy. Tomkův důraz na fakta a oproštění výkladu od

hodnotících výroků o minulosti sbližovaly jeho dílo s nastupujícím vědeckým dějepisectvím, jeho víra v pravost rukopisů jej od něj vzdalovala. Nové období vědecké práce v druhé polovině 19. století vycházelo z filosofie pozitivismu, v dějepisectví jej ale označujeme jako *klasický historismus*. Jeho cílem byl objektivní výklad minulosti, který měla umožnit propracovaná kritika pramenů odlišující pravé prameny od falešných, pozdní od těch, které jsou nejbližší pojednáváné události, tendenční od věrných. Vzhledem k tomu, že základním prvkem historického výzkumu byla pro historiky této doby úplná heuristika, tedy shromáždění veškerých pramenů k dané události nebo období, a jejich následná kritika, zůstával středověk se svým omezeným množstvím dochovaných pramenů hlavním polem historického výzkumu. Rekonstrukce minulosti ale nabývala podoby prací opatřených množstvím poznámek pod čarou a věnujících se především rozboru pramenů a událostním (politickým) dějinám, což vedlo k určitému vzdalování historie od laické veřejnosti.

Zakladatelem tohoto typu dějepisectví byl u nás **Jaroslav Goll**. Nezanechal rozsáhlé dílo, jeho síla byla v minuciózní kritice doprovázené rozsáhlým intelektuálním zázemím a schopností vnímat komplikovanost minulosti. Ve stati *Dějiny a dějepis* vyložil základy historického výzkumu a ozřejmil své pojetí sestávající z kontinuální řady příčin a následků (z příčiny vyplývá následek, který je příčinou další události atd., hovoříme proto o *genetickém dějepisectví*). Důležité bylo zřízení historického semináře na české Karlo-Ferdinandově universitě, který nahradil starší model výuky ve formě čtených přednášek a který J. Goll několik desetiletí vedl. V semináři studenti pod vedením některého z profesorů analyzovali vybrané prameny a osvojovali si základy historické kritiky a práce historika; řada seminárních prací vzniklých v Gollově semináři vyšla v *Českém časopise historickém*, který Goll roku 1895 založil.

Gollova škola

Pro žáky, kteří seminářem prošli, užíváme označení **Gollova škola**, ačkoliv jejich přístupy k interpretaci minulosti byly leckdy značně rozdílné. Určovali však směřování českého dějepisectví až do poloviny 20. století a nemalá část z nich se věnovala středověkým dějinám. V rámci Gollovy školy rozlišujeme dvě hlavní linie, jednu reprezentují především **Josef Pekař** a **Josef Šusta**, druhou zejména **Václav Novotný** a **Rudolf Urbánek**. J. Pekař a J. Šusta patřili k nejbližším Gollovým žákům a ve svém díle otevírali nové cesty sociálních a hospodářských dějin, které rozšiřovaly úzce událostní a pramenně kritické pojetí klasického historismu. V. Novotný a R. Urbánek se J. Gollovi značně vzdálili po lidské a politické

stránce, avšak věrně udržovali jeho metodický odkaz a jejich práce ohromují množstvím vytěžených pramenů, jejich detailní kritikou, nespočtem zjištěných faktů. V nich se ale nezdá ztrácet podstatné informace o dané době a pojednávaných událostech.

Laichterovy České dějiny

Pomníkem tohoto typu dějepisectví jsou **Laichterovy České dějiny**, pojmenované podle nakladatelství Jana Laichtera. Nepřímo je inicioval T. G. Masaryk, když volal po nahrazení Palackého dějin moderním zpracováním. To si však představoval jako opravu faktických chyb v Palackého díle, ovšem s ponecháním základní Palackého filosoficko-dějinné koncepce, do které vkládal svou ideu českých dějin jako naplňování ideálu humanity. Původní plán nové syntézy českých dějin počítal se dvěma díly, vedení celého podniku svěřil Jan Laichter Václavu Novotnému, který předpokládal, že se jednotlivé epochy mezi sebou rozdělí on, Rudolf Urbánek, Bohumil Navrátil a Vlastimil Kybal. Poslední dva však nic ze svěřených částí nenapsali, Novotný a Urbánek se naopak rozepsali příliš – např. první díl Urbánkova Věku poděbradského spotřeboval takřka tisíc stran na vylíčení období 1438–1444. Nakladateli Janu Laichterovi slouží ke cti, že neodstoupil od smlouvy a přes četné další problémy s autory se snažil syntézu dovést do konce. Po smrti Novotného se hlavní redakce ujal Kamil Krofta, který získal pro podnik další autory, zejména Josefa Šustu, jehož svazky patří k nejcennějším. Dílo však nakonec zůstalo monumentálním torzem v této podobě:

Novotný, Václav: *Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. České dějiny I/1, Praha 1912.

Novotný, Václav: *Od Břetislava I. do Přemysla I.* České dějiny I/2, Praha 1913.

Novotný, Václav: *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.* České dějiny I/3, Praha 1928.

Novotný, Václav: *Rozmach české moci za Přemysla Otakara II. (1253 – 1271)*. České dějiny I/4, Praha 1937.

Šimák, Josef Vítězslav: *Středověká kolonisace v zemích českých*. České dějiny I/5, Praha 1938.

Šusta, Josef: *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*. České dějiny II/1, Praha 1935.

Šusta, Josef: *Král cizinec*. České dějiny II/2, Praha 1939.

Šusta, Josef: *Karel IV. Otec a syn 1333–1346*. České dějiny II/3, Praha 1946

Šusta, Josef: *Karel IV. Za císařskou korunou 1346–1355*. České dějiny II/4, Praha 1948.

Bartoš, František Michálek: *Čechy v době Husově 1378–1415*. České dějiny II/6, Praha 1947.

Bartoš, František Michálek: *Husitská revoluce 1. Doba Žižkova 1415–1426*. České dějiny II/7, Praha 1965.

Bartoš, František Michálek: *Husitská revoluce 2. Vláda bratrstev a její pád 1426–1437*. České dějiny II/8, Praha 1965.

Urbánek, Rudolf: *Věk poděbradský 1*. České dějiny III/1, Praha 1915.

Urbánek, Rudolf: *Věk poděbradský 2*. České dějiny III/2, Praha 1918.

Urbánek, Rudolf: *Věk poděbradský 3*. České dějiny III/3, Praha 1930.

Urbánek, Rudolf: *Věk poděbradský 4*. České dějiny III/4, Praha 1962.

Jak je vidět z dat vydání, některé svazky vycházely v období komunismu, kdy již Laichterovo nakladatelství neexistovalo. Působnost projektu byla nicméně tak silná, že se k němu přihlásili dva moderní historici a zaplnili prázdná místa, která se původním autorům nepodařilo napsat.

František Kavka se v dvoudílné *Vládě Karla IV. za jeho císařství (1355–1378)* (vyšla v roce 1993) přihlásil k Laichterovým Českým dějinám i zvolenou formou vyprávění, které vedl v linii politických dějin. **Josef Macek** oproti tomu pojal svůj čtyřsvazkový *Věk jagellonský v českých zemích* (vycházel v letech 1992 až 1999) odlišně, v duchu nového francouzského dějepisectví, a upřednostnil problémové otázky (společnost, klima, hospodářství atd.) před chronologicky pojatým výkladem politických událostí.

Krise historismu

Nové dějepisectví, které jsme si zmínili v závěru předchozího oddílu, vyrůstá z krize historismu na přelomu 19. a 20. století. Historici a další vědci si tehdy začali uvědomovat, že dosavadní způsob historické práce spočívající především v popisu politických dějin umožňuje poznání jednotlivin a událostí, ale není možné jím postihnout obecnější společenské trendy. Významné impulsy ke změně svého metodického vybavení přijala historie na počátku 20. století od sociologie a národohospodářství a díky nim se vedle politických dějin začaly rozvíjet také dějiny sociální a hospodářské. Podstatným způsobem ovlivnili historii filosof Wilhelm Dilthey a sociologové Max Weber a Émile Durkheim. Díky nim si historici začali klást i otázky týkající se psychických jevů a kolektivních představ, které si každá společnost vytváří.

Škola Annales

Durkheimovy myšlenky stály u zrodu asi nejvýznamnější historiografické školy 20. století. Založili ji francouzští historici Lucien Febvre a **Marc Bloch** v meziválečném období a název získala podle titulu časopisu, jehož první číslo vyšlo v lednu 1929 – *Annales*. Škola Annales se tradičně dělí do čtyř generací, z nichž jsou pro medievalistiku nejdůležitější první a třetí. Dílo Marca Blocha, především knihy *Králové divotvůrci* a *Feudální společnost*, názorně ukazují metodické principy nového dějepisectví. Místo popisu událostí v určitém období vycházel historik ve své práci od formulace problémové otázky, tu zkoumal v dlouhém časovém období přesahujícím tradiční periodizační mezníky, usiloval o zasazení zkoumané otázky do co nejhustší sítě vztahů k podobným tématům, ve výkladu využíval spolupráce s dalšími vědami (psychologie, etnografie, sociologie, dějiny umění atd.).

Odkaz Marca Blocha rozvíjela třetí generace školy Annales v poslední třetině 20. století. Jmenovitou zmínku si z ní zaslouží především **Jacques Le Goff** a **George Duby**, kteří dokázali ve svých knihách propojit odbornou rovinu s čtenářsky atraktivním podáním a znovu přitáhli k dějinám středověku zájem veřejnosti. Díky nim se škola Annales také vrátila k politickým dějinám, ke kterým se v předchozích desetiletích stavěla ostražitě a odtažitě, Le Goff a Duby ale ukázali, že i tradiční látku lze pojmout netradičně. Škola Annales představovala v druhé polovině 20. století zdroj inspirace pro historiky středověku v dalších zemích a díky ní se medievalisté začali zabývat takovými tématy, jakými jsou strach, smrt, sny a snění, zvířecí symbolika ve středověkém myšlení a literatuře, tělo a tělesnost a další podobná. Ke zvýšení laického zájmu o středověk v této době přispěl také ohromný úspěch románu *Jméno růže*, ve kterém **Umberto Eco** na půdorysu detektivního příběhu čtivě představil formy středověkého myšlení a polemik.

Marxismus

Zatímco v západní Evropě udávala tón ve výzkumu středověku škola Annales, poměry v českém dějepisectví byly po roce 1948 pochopitelně ovlivněny vládnoucí ideologií marxismu-leninismu a jejím konceptem minulosti jako dějin třídních bojů. Oficiální dějepisectví se snažilo vytvářet obraz minulosti v souladu se stranickou linií, což platí i pro dvě velké postavy české marxistické medievalistiky, **Františka Grause** a **Josefa Macka**. Oba se ale v průběhu šedesátých let 20. století posunuli k odborně poctivějšímu výkladu minulosti. Graus významně přispěl k debatě o krizi pozdního středověku a uváděl do dějepisectví

postupy německých sociálních dějin, Macek se koncentroval na jagellonské období a inspiroval se u školy Annales. Vedle nich vyrůstala mladší generace medievistů, jež přes různá omezení udržovala kontakt a krok se soudobým evropským dějepisectvím. Jmenujme z ní alespoň specialistu na český raný středověk **Dušana Třeštíka** nebo předního odborníka na husitské období **Františka Šmahela**, z brněnských historiků si zaslouží zmínku **Jaroslav Mezník**. Tito odborníci se významně podíleli na transformaci české historické vědy po roce 1989 a díky nim se rozvinulo medievistické bádání na nejvýznamnějších českých a moravských univerzitách, ústavech Akademie věd ČR i na specializovaném pracovišti, které vzniklo v rámci Filosofického ústavu AV ČR, **Centru medievistických studií**.

Doporučená literatura:

BURKE, Peter: *Francouzská revoluce v dějepisectví*. Praha 2004

KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha 1997 (další vydání 2009)